

Самооцінка як критерій соціально-психологічних очікувань

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Дослідження самооцінки як критерія соціально-психологічних очікувань продовжує попередні наукові пошуки автора [6], [7] і є спробою глибшого вивчення впливу одного із критеріїв – самооцінки на рівні сформованості соціально-психологічних очікувань, на очікувану поведінку особистості і загалом на ефективність міжособистісної взаємодії.

Попереднє теоретичне вивчення соціально-психологічних очікувань дало підстави для наступного визначення їх сутності: **соціально-психологічні очікування** – це суб'єктивні орієнтації члена міжособистісної взаємодії стосовно того, як він оцінює і як оцінюють його члени малої групи та на яку у зв'язку з цим поведінку сподіваються. Зрозуміло, що ці уявлення члена міжособистісної взаємодії значною мірою детерміновані його власною самооцінкою.

Проблеми взаємозв'язку самооцінки та соціально-психологічних очікувань особистості торкалися в своїх працях такі вітчизняні науковці, як (М.Й.Боришевський [2], О.Є.Гуменюк [3], Т.М.Титаренко [11], С.П.Тищенко [12],) і зарубіжні (Р.Бернс [1], Н.Саржвеладзе [9], Т.Шибутані [14]).

Наукові джерела недостатньо розкривають сутність, механізми та соціально-психологічний зміст самооцінки як критерія соціально-психологічних очікувань. На наш погляд, соціально-психологічні очікування потребують скрупульозного вивчення в контексті самосвідомості особистості, зокрема у взаємозв'язку з такою її складовою як самооцінка.

З огляду на висвітлені міркування, очевидною є **теоретична і практична актуальність** запропонованої теми.

Мета роботи полягає у дослідженні впливу самооцінки на рівні сформованості соціально-психологічних очікувань, вивченні взаємозв'язку самооцінки і соціально-психологічних очікувань як складових самосвідомості особистості.

У дослідженні ми спираємося на **праці, які присвячені проблемі** самосвідомості, соціально-психологічних очікувань, експектацій, самооцінки (Р.Бернс [1], М.Й.Боришевський [2], Я.Л.Коломінський [4], С.П.Тищенко [12], Т.Шибутані [14]).

Наукова новизна полягає у тому, що предметом нашого дослідження є вивчення психологічного змісту самооцінки як критерія соціально-психологічних очікувань.

Дослідження самооцінки як критерія соціально-психологічних очікувань має вагомe **теоретичне значення**, оскільки отримані наукові результати дають можливість глибше пізнати особливості взаємозв'язку самооцінки як складової самосвідомості особистості та її соціально-психологічних очікувань, збагнути природу взаємин в контексті міжособистісної взаємодії малої групи.

Практична значущість полягає у розв'язанні нагальних завдань саморегуляції поведінки особистості – самоконтролю, самовладання, самокорекції, що має особливе значення у налагодженні ефективної міжособистісної взаємодії. Отримані результати дослідження можуть бути використані психологами, педагогами для вивчення самооцінки, соціально-психологічних очікувань досліджуваних як в науковому плані, так і при організації та здійсненні навчально-виховного чи виробничого процесу.

Одним із основних компонентів самосвідомості особистості є її самооцінка. Соціально-психологічні очікування знаходяться в причинно-наслідковому зв'язку з самооцінкою особистості. Самооцінка – оцінка особистістю себе, своїх фізичних, інтелектуальних, комунікативних, моральних якостей, життєвих можливостей, а також ставлення до себе оточуючих і свого місця серед них. Особистість, складаючи собі оцінку, одночасно формує власні суб'єктивні орієнтації, звісно, в контексті очікуваних подій. Власна оцінка впливає не тільки на таку характеристику як спрямованість суб'єктивних орієнтацій, а навіть на їх модальність, стійкість. Суб'єктивні орієнтації особистості передбачають сукупність соціальних настановлень, елементів знань, стереотипів поведінки, оцінок, переконань, намірів. Ті суб'єктивні

орієнтації, котрі поділяють члени соціальної спільноти стосовно передбачуваного перебігу подій, здатні виступати їхніми соціально-психологічними очікуваннями.

Важливим компонентом самосвідомості особистості з яким самооцінка знаходиться в органічному взаємозв'язку є домагання. Домагання виступають своєрідною проекцією самооцінки назовні в ситуації вибору. Соціально-психологічні очікування через домагання здійснюють вплив на самооцінку.

Розгляд соціально-психологічних очікувань у взаємозв'язку з самооцінкою, дає можливість збагнути їх глибинну сутність, розкрити психологічний зміст.

В.Джемс визначив самооцінку з допомогою оригінальної формули [8]:

$$\text{Самооцінка} = \frac{\text{Успіх}}{\text{Домагання}}$$

Таким чином, домагання знаходяться в зворотній залежності від самооцінки. Підвищення рівня домагань може спонукати до зниження самооцінки, і навпаки – завищена самооцінка може бути результатом низького рівня домагань, звичайно за умови константності третьої складової. Варіативність успіху породжує ситуації, коли завищена самооцінка взаємоузгоджується із завищеними домаганнями, що створює неадекватні очікування, переоцінку своїх можливостей, талантів та перспектив. Занижена самооцінка, навпаки, відображається в невисокому рівні домагань, обмежує простір майбутньої активності, виявляється в очікуванні невдачі, неуспіху поразки. Негативна самооцінка екстраполюється і на очікувану оцінку оточуючих [10]. Таким чином низька самооцінка особистості є тією базовою складовою, яка сприяє формуванню неадекватного рівня соціально-психологічних очікувань.

Як показують дослідження К.Т.Соколової, І.І.Чеснокової очікування, атрибуції, сподівання людей в поєднанні із ставленням до них, здатні впливати на формування самооцінки, зокрема на такі її параметри: адекватність, висота, стійкість, рівень самокритичності [10], [13].

Соціально-психологічні очікування мають місце не тільки в спілкуванні, але і в діяльності, тому на їх зміст впливають не стільки контакти, стосунки, взаємини з іншими, скільки успіх чи невдача суб'єкта в житті та діяльності. Низька оцінка себе, яка склалася в порівнянні з досягненнями, та низькі оцінки, які отримує індивід від учасників взаємодії, є основою виникнення не тільки заниженої самооцінки, а й створює неадекватні соціально-психологічні очікування. Самооцінка є ядром, серцевиною соціально-психологічних очікувань. Негативний попередній досвід, низька самооцінка практично не можуть гарантувати сприятливі соціально-психологічні очікування, оптимальний їх рівень, навіть в незнайомому середовищі, де спілкування і контакти відбуваються вперше. Завищена самооцінка спонукає до самовпевненості, відсутності критичності та самокритичності, очікування легкого результату, що призводить до невдач.

З огляду на спрямованість нашого дослідження становить інтерес концептуальний підхід Р.Бернса [1]. Згідно з яким компоненти самосвідомості особистості, зокрема соціально-психологічні очікування ми розглядаємо як єдність, що передбачає узгодженість трьох аспектів: когнітивного (сукупність знань суб'єкта про самого себе, а також уявлення про те, як його сприймають, оцінюють, розуміють інші суб'єкти взаємодії); емоційно-ціннісного (оцінка та самооцінка особистістю якостей, дій, вчинків та формування на цій основі певного ставлення як до суб'єктів взаємодії, так і до самої себе); регулятивного (здатність суб'єкта регулювати свою діяльність і поведінку, узгоджувати очікування, сподівання інших з власними думками, бажаннями, діями, враховувати їх ймовірні реакції і навпаки).

Самооцінка впливає на змістові характеристики емоційно-ціннісної складової соціально-психологічних очікувань.

Ми провели дослідження в два етапи. Перший етап на базі Херсонського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ України та другий етап на базі маркетингово-аналітичної компанії ТОВ «Монополія».

Досліджувану вибірку склали 6 курсантських взводів, загальною кількістю 142 курсанти та 9 комерційних відділів, загальною кількістю 74 менеджери.

Дослідження самооцінки можна проводити у двох напрямках: першому – шляхом порівняння рівня своїх домагань з об'єктивними результатами своєї діяльності і другому, – шляхом порівняння себе з іншими членами міжособистісної взаємодії. Ми використали методику, яка дає змогу дослідити самооцінку курсанта, менеджера, її рівень і адекватність як відношення між «Я-ідеальним» і «Я-реальним» [6]. Уявлення будь-якої людини про себе, як правило, здається їй правильним і переконливим, незалежно від того, ґрунтується воно на об'єктивних знаннях чи суб'єктивній думці. Самооцінка – це завжди суб'єктивне утворення, незалежно від того, що лежить в її основі – власні міркування про себе, чи інтерпретації ставлень інших людей. Тому зіставлення респондентом реальних та ідеальних уявлень про себе – це його суб'єктивна орієнтація про зовнішні стандарти та належний власний рівень їх розвитку. Значущим чинником у формуванні самооцінки є її зв'язок з інтеріоризацією оцінок і соціальних реакцій інших членів малої групи, а також зв'язок з позицією, яку обирає людина в системі суспільних та міжособистісних стосунків.

Рівень адекватності самооцінки та ставлення людини до себе тісно пов'язані з рівнем домагань, з мотивацією та з її емоційними особливостями. Від самооцінки залежить інтерпретація придбаного досвіду й соціально-психологічні очікування людини стосовно самої себе та інших учасників взаємодії. Адекватна самооцінка знаходиться в межах від $-0,37$ до $+0,37$ (C_e); тенденція до завищення самооцінки від $+0,38$ до $+0,89$ (C_c), тенденція до заниження самооцінки від $-0,38$ до $-0,89$ (C_c); самооцінка надміру завищена від $+0,9$ до $+1,0$ (C_n) і самооцінка надміру занижена від $-0,9$ до $-1,0$ (C_n).

Для якісної і кількісної обробки даних нам необхідно було здійснити кількісне вираження показників критеріїв соціально-психологічних очікувань. Високим показникам (C_e) присвоювалося 3 бали, середнім (C_c) – 2 бали і низьким показникам критеріїв (C_n) відповідно 1 бал. Зазначимо, що це умовне

присвоєння балів, оскільки рівень сформованості соціально-психологічних очікувань – це не математична сума критеріїв, а складне психологічне утворення, в якому вище зазначені критерії знаходяться в органічній єдності, а поділ і виокремлення критеріїв є дією вельми умовною.

Здійснивши статистичну обробку отриманих даних дослідження, вивчивши змістові характеристики рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань приходимо до висновку, що на **високому рівні** сформованості соціально-психологічних очікувань самооцінка адекватна і функціонує як основний механізм саморегуляції особистості. Людина здатна адекватно сприймати і відображати плин подій повсякденного життя. **Середній рівень** сформованості соціально-психологічних очікувань характеризується такими проявами самооцінки: у більшості випадків має місце адекватна самооцінка, хоча зафіксовані прояви завищеної самооцінки. Людина здатна усвідомлювати свої сильні сторони, усвідомлення себе як цінності, дещо переважає над здатністю критично оцінити ситуацію і прийняти єдине правильне рішення. Має місце схильність в деякій мірі недооцінювати себе, свої досягнення. На **низькому рівні** сформованості соціально-психологічних очікувань часто мають місце ситуації з неадекватною самооцінкою – як завищеною, так і заниженою. Переважає ставлення до себе як до самоцінності. Поведінка осіб із надміру завищеною самооцінкою часто супроводжується конфліктністю, конвергентністю, надто високою вимогливістю до оточуючих. У міжособистісній взаємодії орієнтуються на себе, власні думки, наміри, інтереси, нехтуючи інтересами інших учасників взаємодії. Схильні дещо переоцінювати себе, свої можливості. Переважають мотиви уникнення невдач. Втеча від розв'язання конфлікту переважає над прагненням досягнути взаєморозуміння.

Порівняємо показники рівнів адекватності самооцінки та сформованості соціально-психологічних очікувань у курсантів та менеджерів експериментальних груп (табл.1 і табл.2).

Таблиця 1

Показники рівнів самооцінки та соціально-психологічних очікувань (СПО)
експериментальних груп курсантів

Рівень адекватності самооцінки	Експериментальна група (142 курсанти)		Рівень СПО	Експериментальна група (142 курсанти)	
	к-сть дослідж.	%		к-сть дослідж.	%
адекватна	73	51,4	високий	35	24,6
тенденція до завищення чи занижена	62	43,7	середній	94	66,2
надміру занижена чи завищена	7	4,9	низький	13	9,2

Таблиця 2

Показники рівнів самооцінки та СПО експериментальних груп менеджерів

Рівень адекватності самооцінки	Експериментальна група (74 менеджери)		Рівень СПО	Експериментальна група (74 менеджери)	
	к-сть дослідж.	%		к-сть дослідж.	%
адекватна	30	40,5	високий	28	37,8
тенденція до завищення чи занижена	41	55,4	середній	43	58,1
надміру занижена чи завищена	3	4,1	низький	3	4,1

При статистичній обробці отриманих даних ми застосовували комп'ютерну програму SPSS v.11.5 [5]. З допомогою λ -критерію Колмогорова-Смірнова ми визначили, що розподіл значень рівня сформованості соціально-психологічних очікувань статистично відрізняється від нормального ($p=0,046$, отже $p \leq 0,05$) при об'ємі вибірки $N_1=142$ і ($p=0,042$, отже $p \leq 0,05$) при об'ємі вибірки $N_2=74$ досліджуваних. Встановлення статистичної достовірності відмінностей між показниками, на підставі яких виокремлені рівні сформованості соціально-психологічних очікувань, визначалось за U-критерієм Манна-Уїтні. Даний критерій орієнтований на вибірки, які відрізняються від нормального розподілу. Отримані статистичні дані свідчать про те, що відмінності показників рівня сформованості соціально-психологічних очікувань достатньо суттєві. Зокрема, статистична достовірність відмінностей між низьким та середнім рівнями, показники яких межують в найменших діапазонах, становить $p \leq 0,01$. Статистична обробка підтверджує висновок про

правомірність здійсненого розподілу показників сформованості соціально-психологічних очікувань на три рівні: низький, середній та високий.

Якісний аналіз даних представлених у табл.1 і табл.2 показує, що має місце зв'язок рівня адекватності самооцінки та рівня сформованості соціально-психологічних очікувань як у курсантів так і у менеджерів. З допомогою коефіцієнта рангової кореляції r_s Ч.Спірмена визначено, що зв'язок є позитивним і значущим ($p \leq 0,01$). Особистість, складаючи собі оцінку, одночасно формує власні суб'єктивні орієнтації, звісно, в контексті очікуваних подій. Ті суб'єктивні орієнтації, котрі поділяють члени соціальної спільноти стосовно передбачуваного перебігу подій, здатні виступати їхніми соціально-психологічними очікуваннями.

Аналіз результатів соціально-психологічного дослідження дає підстави зробити такі **висновки**.

Самооцінка і соціально-психологічні очікування людини є двостороннім взаємоузгодженим механізмом взаємовпливів. Неадекватна завищена самооцінка впливає на формування соціально-психологічних очікувань, а вони – безпідставні. Відповідно постійні неадекватні проєкції в майбутнє, необґрунтовані сподівання, соціально-психологічні очікування, що не справджуються є тим матеріалом, який здатний безперервно впливати на формування самооцінки особистості. Цей вплив здійснюється впродовж тривалого часу і здатний спонукати перехід якісних змін у кількісні, навіть у такому складному психологічному утворенні як самооцінка, незважаючи на те, що самооцінка володіє великою асиміляційною здатністю.

Вплив самооцінки на рівень сформованості соціально-психологічних очікувань відбувається миттєво, оскільки самооцінка є ядром, серцевиною соціально-психологічних очікувань. Негативний попередній досвід, низька самооцінка практично не можуть гарантувати сприятливі соціально-психологічні очікування, оптимальний їх рівень, навіть в незнайомому середовищі, де спілкування і контакти відбуваються вперше. Завищена

самооцінка спонукає до самовпевненості, відсутності критичності та самокритичності, очікування легкого результату, що призводить до невдач.

Двосторонній взаємоузгоджений механізм впливу полягає у тому, що під час психокорекції самооцінки, особистість проходить складніший етап змістових перетворень завдяки змінам у когнітивній складовій, які спонукають зміни в емоційно-ціннісній складовій, що відбуваються завдяки рефлексії. Кількісні і якісні зміни емоційно-ціннісної складової, а саме зміни в оцінці, ставленні людини спонукають зміни у її висловлюваннях, поведінці, тобто в конативній складовій. Рефлексія як аналіз власної діяльності, своїх вчинків та якостей, які в ній проявляються, «обслуговує» становлення самооцінки як здатності суб'єкта аналізувати свій внутрішній світ і на цій основі формувати відповідні регуляторні системи. Сформовані відповідні регуляторні системи змінюють сприйняття і ставлення як до самого себе, так і до оточуючих і позначаються на змісті та рівнях соціально-психологічних очікувань людини.

Література

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Пер. с англ. М.Б.Гнедовский, М.А.Ковальчук. – М.: Прогресс, 1986. – 422с.
2. Боришевский М.И. Развитие саморегуляции поведения школьников: Дис. ... в форме науч. докл. д-ра психол. наук: / НИИ психол УССР. – М., 1990. – 77с.
3. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: Навч. посіб. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310с.: іл., табл.
4. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах. Общие и возрастные особенности: Учеб. пособ. – 2-е изд., доп. – Мн.: Тетра Системс, 2000. – 432с.: табл. – Библиогр. с.: 393–428.
5. Наследов А.Д. SPSS: Компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках. – СПб.: Питер, 2005. – 416с.: ил.
6. Попович І.С. Соціально-психологічні очікування в людських взаєминах. – Херсон: ВАТ «ХМД», 2009. – 240с.: іл., табл.. – Бібліогр.: с.216–228.
7. Попович І.С. Соціально-психологічні очікування в міжособистісній взаємодії у групах курсантів вищих навчальних закладів МВС України: Автореф. дис...

- канд. психол. наук / Ін-т соціальної та політичної психології АПН України. – К., 2008. – 16с.
8. Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара: Изд. дом «БАХРАХ-М», 2003. – 672с.
  9. Саржвеладзе Н.И. Личность и её взаимодействие с социальной средой. – Тбилиси: Мацниереба, 1989. – 204с.: ил., табл. – Библиогр. с.: 198–202.
  10. Соколова Е.Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 215с.
  11. Титаренко Т.М. Чого чекаю від життя (психологічний зміст поняття «життєві домагання») // Наукові студії із соціальної та політичної психології: Зб. наук. пр. – К., 2004. – В. 8(11). – С.3–13.
  12. Тищенко С.П. Особистісні сподівання як форма прояву самосвідомості // Психологія: Респ. наук.-метод. зб. – К.: Рад. школа, 1976. – В.15. – С108–115.
  13. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. – М.: Наука, 1997.–144с.
  14. Шибутани Т. Социальная психология. Пер. с англ. В.Б.Ольшанского. – Ростов н/Д: «Феникс», 2002. – 544с.

Резюме

У статті висвітлено результати дослідження самооцінки як критерія соціально-психологічних очікувань. Показано, що самооцінка і соціально-психологічні очікування людини є двостороннім взаємоузгодженим механізмом взаємовпливів.

Ключові слова: самооцінка, соціально-психологічні очікування, самосвідомість, міжособистісна взаємодія.

Summary

The results of the research of self-estimation as a criterion of social and psychological expectation are reflected in the article. It is shown that self-estimation and social and psychological expectation of a person are double-sided mutually agreed mechanism of mutual influence.

Key words: self-estimation, social and psychological expectation, self-expectation, consciousness, personality interaction.